

PRZEMOC WEWNĄTRZRODZINNA – PROBLEM ŚRODOWISKA MIASTA PRZEMYSŁOWEGO?

JADWIGA MAZUR

ABSTRACT. Mazur Jadwiga, *Przemoc wewnątrzrodzinna – problem środowiska miasta przemysłowego?* (Physical abuse within the family – the problem of the industrial town?). *Życie rodzinne – uwarunkowania makro i mikrostrukturalne. Roczniki Socjologii Rodziny*, XIV, Poznań 2002. Adam Mickiewicz University Press, pp. 133-151. ISBN 83-232-1257-0. ISSN 0867-2059. Text in Polish with a summary in English.

Jadwiga Mazur, Instytut Socjologii Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach (Institute of Sociology University of Katowice), ul. Bankowa 11, 40-007 Katowice, Polska–Poland.

Transformacja ustrojowa kraju pociągnęła za sobą skutki nie tylko o charakterze ogólnokrajowym czy lokalnym, ale także w indywidualnym życiu człowieka. Pojawily się zmiany ekonomiczne i społeczne, a także związane z relacjami międzyludzkimi. Zaczęły funkcjonować nowe role społeczne, które niejednokrotnie są wynikiem ścierania się różnych systemów wartości, stylów życia i postaw, co niewątpliwie wpłynęło na życie rodzinne. Pojawił się również stres związany z przystosowaniem się do zmian, odreagowywany często na najbliższych.

Rodzina współczesna podlega przeobrażeniom w różnych fazach swojego funkcjonowania. Na przebieg procesu tworzenia, rozwoju i rozpadu rodzin wywierają wpływ dwa czynniki – strukturalny i behawioralny¹. Strukturalny zdecydowanie łatwiej określić, ponieważ ma wymierny, ilościowy charakter, natomiast czynnik behawioralny to działania różnych sił warunkujących zachowania i decyzje poszczególnych jednostek. Autorzy *Raportu o sytuacji polskich rodzin* stwierdzają, że takie

¹ „Czynnik strukturalny jest pochodną wydarzeń demograficznych, które przesądziły o liczbie i strukturze ludności zaangażowanych (w momencie podjęcia analizy) w podejmowanie decyzji matrymonialnych czy prokreacyjnych. Wskaźnik behawioralny ma wyraźniejszy związek z teraźniejszością. Konkretnie zachowania demograficzne osób żyjących w danym czasie na danym terytorium są uwarunkowane, w istotnej mierze, ogólną sytuacją społeczną, możliwościami zaspokajania potrzeb, realizacji życiowych planów i aspiracji” (K. Kluzowa, *Sytuacja demograficzna rodziny polskiej lat dwięćdziesiątych i jej konsekwencje społeczne*, w: *Rodzina współczesna*, red. M. Ziemska, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1999, s. 16.

czynniki jak „trudne warunki ekonomiczne młodego pokolenia będącego w wieku odpowiednim do zakładania rodziny, bezrobocie, niskie dochody, niedostępność mieszkań ze względu na zbyt wysokie ich ceny, brak ulg i kredytów preferencyjnych dla młodych rodzin powodują odkładanie decyzji matrymonialnych”².

Potwierdzą to badani przez CBOS przedstawiciele różnych grup polskiego społeczeństwa, którzy zwracają uwagę na wpływ czynników pozaekonomicznych, takich jak: obawa przed potencjalnym konfliktem ról zawodowych i małżeńskich, trudności w znalezieniu odpowiedniego kandydata na współmałżonka(kę), obawa przed nieudanym małżeństwem, obowiązkami rodzicielskimi, a także utratą wolności i niezależności³.

Gwałtowne zmiany polityczne, prawne, ekonomiczne oraz industrializacja doprowadziły do zmiany układów makrostrukturalnych i intensywnych procesów wewnątrzrodzinnych w układach mikrostrukturalnych, co miało wpływ na wzorce życia rodzinnego i jego system wartości. Zmianie towarzyszyły liczne konflikty i napięcia, wystąpiły również zjawiska działające ujemnie na rodzinę⁴.

W latach siedemdziesiątych rodzina polska osiągnęła stan, który określany jest mianem rodziny współczesnej. Natomiast trudne lata osiemdziesiąte zakłóciły porządek „ogólnocywilizacyjnych przemian rodziny polskiej, wprowadzając do niej dysharmonię, konfliktowość i elementy regresu. Miało to niewątpliwie wpływ na materialną, funkcjonalną i psychologiczną kondycję polskiej rodziny, która na początku lat dziewięćdziesiątych weszła w okres transformacji społeczno-ustrojowej”⁵. Badania prowadzone w latach osiemdziesiątych wskazują na to, że rodzina uznawana jest za dobro, które należy chronić, a do cech rodzinnych włączona jest również jej rola adaptacyjna. W tym wypadku oczekuje się, że rodzina będzie dawać bezpieczeństwo ekonomiczne i socjalne, a także pokonywać trudności związane z okresem transformacji⁶.

Rodzina w okresie lat dziewięćdziesiątych charakteryzuje się legalizacją powstających związków, wysokim poziomem homogamii małżeńskiej (pod względem takich cech, jak stan cywilny, wiek, wykształcenie małżonków) oraz procentowo niskim w stosunku do krajów Europy Zachodniej wskaźnikiem ilości związków kohabitacyjnych⁷. Pojawiający się w tych latach kryzys rodziny to uwidaczniające się rozproszenie, zanik wspólnoty wartości i norm, kurczenie się zasobów po-

² *Raport o sytuacji polskich rodzin*, Pełnomocnik Rządu ds. Rodziny i Kobiet, Warszawa 1995, s. 10.

³ B. Wciórka, *Rodzina w dobie przemian – postrzegane zagrożenia*, CBOS, Warszawa 1996, s. 20.

⁴ Z. Tyszka, *Relacja „Rodzina – społeczeństwo globalne” w okresie transformacji*, w: *Rodzina współczesna*, op. cit., s. 27-26.

⁵ Z. Tyszka, op. cit., s. 26.

⁶ T. Kukołowicz, *Sytuacja wychowawcza w nowych kategoriach rodzin w okresie transformacji*, w: *Rodzina współczesna*, op. cit., s. 58.

⁷ K. Kluzowa, *Sytuacja demograficzna rodziny polskiej lat dziewięćdziesiątych i jej konsekwencje społeczne*, w: *Rodzina współczesna*, op. cit., s. 17.

wszechnie rozumianych treści symbolicznych, podważające procesy tożsamości kulturowej sprzyjające rozwikłaniu świata wartości. Rodzina odzwierciedla w ten sposób sytuację kultury makrospołeczeństwa⁸.

WPŁYW RESTRUKTURYZACJI PRZEDSIĘBIORSTW NA FUNKCJONOWANIE RODZINY

Problemy społeczne przyniosła również restrukturyzacja przemysłu (w tym górnictwa). Spowodowała między innymi bezrobocie, wpłynęła także na emigrację zarobkową, patologizację rodzin oraz kondycję ekonomiczną, społeczną i psychologiczną rodziny, która jest podstawowym – obok wspólnot pracowniczych – podmiotem regionalnych przemian⁹. Pojawiły się problemy związane ze słabym przygotowaniem procesu przekwalifikowań zawodowych, brakiem alternatywnego rynku pracy oraz ugruntowanego (choć zanikającego) przekonania o cywilizacyjnej roli przemysłu wydobywczego¹⁰. Zmian transformacyjnych doznała przede wszystkim tradycyjna rodzina robotnicza, której członkowie byli zatrudnieni w górnictwie i hutnictwie. Wielu z nich wskutek zmian restrukturyzacyjnych straciło pracę lub musiało z niej zrezygnować. Przeobrażeniom tym towarzyszyła degradacja ekonomiczna i prestiżowo-symboliczna¹¹.

Marek S. Szczepański stwierdza, że „wszystkie te okoliczności sprawiają, iż w województwie katowickim pojawiła się cała grupa ludzi zbędnych w przemysłach tradycyjnych, a jednocześnie typowych ludzi luźnych, podatnych na radykalną i populistyczną retorykę. Część z nich, ulokowanych zwłaszcza w tradycyjnych osiedlach robotniczych, w tak zwanych zespołach awaryjnych czy istniejących jeszcze reliktowo hotelach robotniczych, tworzyć może zręby *underclass*, podklasy społecznej, uwikłanej w błędne koło niedostatku, nędzy, marnego wykształcenia i rosz-

⁸ Ibidem, s. 83 i 84.

⁹ Dane cyt. za Z. Tyszką, op. cit., s. 30.

¹⁰ „Problemy regionu mają swoje przełożenie na rodzinę; powoduje to jej stan niepewności oraz wycofania. Region Śląska to także trudna sytuacja ekologiczna, chaos urbanizacyjno-architektoniczny, zdeformowana struktura zatrudnienia i kształcenia oraz zdeintegrowanie społeczne” M. Szczepański, *Rodzina w okresie restrukturyzacji: instytucja zapoznana? Przypadek województwa katowickiego*, w: *Kobiety wobec przemian okresu transformacji*, red. nauk. K. Faliszek, E. McLean-Petrás, K. Wódz, Wydawnictwo „Śląsk”, Katowice 1997, s. 188.

¹¹ Degradacja ekonomiczna – w okresie realnego socjalizmu górnicy stanowili uprzywilejowaną zarobkowo grupę zawodową, obecnie ta sytuacja zmieniła się na ich niekorzyść. Pojawiła się także grupa młodych emerytów górniczych, których emerytura nie zawsze gwarantuje godziwą egzystencję, co sprzyja angażowaniu się w poszukiwanie nowych źródeł dochodów i zarobków, w tym także w tzw. szarej strefie ekonomicznej; prestiżowo-symboliczna – spowodowana nie tylko likwidacją przywilejów, ale także upadkiem etosu pracy górnika. Przyczyniło się to do prezentowania postaw roszczeniowych. Niefunkcjonalne okazały się takie cechy tradycyjnej śląskiej rodziny województwa śląskiego (dawniej katowickiego), jak patriarchalność, niskie wykształcenie, dziedziczenie zawodu (op. cit., s. 190).

zeniowych postaw wobec systemu pomocy i opieki społecznej". Obok rodziny tradycyjnej pojawiła się trudna do oszacowania grupa rodzin ludzi wolnych zawodów, prywatnych firm. Ludzi sukcesu charakteryzuje dyspozycyjność, skutkująca jednak w bliższych lub dalszych zaniedbaniach socjalizacyjnych¹².

Proces restrukturyzacji odbywa się z pominięciem gospodyń domowych, pełniących w obrębie rodziny śląskiej szczególną rolę. Określane są mianem kryptośluzących, ponieważ ich praca jest niedoceniana prestiżowo, społecznie i ekonomicznie. Ważne jest, aby były w tym trudnym okresie przemian zorientowane w istocie restrukturyzacji i jej konsekwencjach¹³.

CZYNNIKI TOWARZYSZĄCE PRZEMOCY W RODZINIE

Alkoholizm

Do oznak współczesnych przeobrażeń rodziny zalicza się natężenie zjawisk patologicznych i dewiacyjnych. Zbigniew Tysza jest zdania, że w skali międzynarodowej można zaobserwować wzrost liczby konfliktów małżeńskich i rozwodów, relatywne zmniejszenie wartości dzieci dla rodziców, dyferencjację norm i wartości u poszczególnych członków rodziny oraz indywidualizm form aktywności, stylu życia i wzorów kariery.

S. Kawuła natomiast stwierdza, że w życiu rodzinnym zdarza się wiele stanów patologicznych, do których zalicza rodziny rozbite, zdeintegrowane, dysfunkcyjne lub rodziny o skumulowanych cechach patogennych¹⁴. Do innych trudnych do uchwycenia czynników należą drastyczne sytuacje konfliktowe w rodzinie, złe warunki materialno-bytowe, bezrobocie, a także występowanie **syndromu sytuacyjnego**, który jest splotem negatywnych cech statusu ekonomicznego, społecznego i kulturalnego w funkcjonowaniu konkretnej rodziny, co doprowadza do indywidualnej degradacji jej członków¹⁵. Sytuacjom trudnym w rodzinie często towarzyszy alkohol, a niejednokrotnie także przemoc. E. Woydyłło w *Poradniku dla rodzin alkoholików* pisze „zanim sam alkoholik uzna, że jest alkoholikiem, przeważnie przeczuwają to lub podejrzewają osoby z najbliższego otoczenia”¹⁶.

Rodzina z problemem alkoholowym to „rodzina, w której choćby jeden z jej członków jest uzależniony od alkoholu. Jedna pijąca w sposób destrukcyjny osoba dostarcza wszystkim innym problemów życiowych, finansowych i uczuciowych”¹⁷.

¹² Op. cit., s. 191.

¹³ Op. cit., s. 191-192.

¹⁴ S. Kawuła, *Zjawisko patologii i dewiacji w życiu rodziny*. „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” Rok XXXVII (365), grudzień 1997.

¹⁵ S. Kawuła, op. cit.

¹⁶ E. Woydyłło, *Aby wybaczyć. Poradnik dla rodzin alkoholików*. Instytut Psychiatrii i Neurologii. Komisja edukacji w dziedzinie alkoholizmu i innych uzależnień. Fundacja im. S. Batorego, Warszawa 1993, s. 9.

¹⁷ W. Sztander, *Poza kontrolą*. PARPA, Warszawa 1994, s. 29.

Osobom żyjącym w bliskim związku z alkoholikiem towarzyszy często stres, wstyd, bezradność, niepewność, lęk i strach, poczucie winy, a także gniew, złość i agresja. Naukowcy twierdzą, że alkoholizm ma charakter „rodzinny” z powodu przekazywania kultury picia kolejnym pokoleniom. W wielu badaniach zwraca się uwagę na większą częstotliwość występowania alkoholizmu u krewnych i potomków alkoholików niż w ogólnej populacji. Nie znamy jednak reguł genetycznego przekazywania tej predyspozycji¹⁸. Alkohol towarzyszy również przemocy w rodzinie. W stanie nietrzeźwości zanikają mechanizmy samokontroli i zachowania mogą być nieobliczalne. Osoba nietrzeźwa nie jest partnerem do negocjacji¹⁹.

Współzależnienie

Do określenia zjawisk charakteryzujących funkcjonowanie osób bliskich alkoholikowi używa się terminu współzależnienie, który określa obserwowaną u żon alkoholików obsesyjną koncentrację na alkoholizmie męża, uniemożliwiającą angażowanie się w inne ważne sprawy w życiu i prowadzącą do zaniedbania własnych potrzeb²⁰. Badania wskazują, że rodzice pijący umiarkowanie lub dużo wykazują większą skłonność do znęcania się niż rodzice alkoholicy. Sprawcy używają też alkoholu jako usprawiedliwienia stosowanej przemocy. Jesse zauważa, że rodziny uzależnione od środków chemicznych lub alkoholu mają tendencje do używania przemocy nawet w trakcie procesu zdrowienia²¹.

Wpływ bezrobocia na uzależnienia

Autorzy zajmujący się problematyką bezrobocia wskazują na znaczne koszty psychologiczne związane z utratą pracy lub jej brakiem. Należą do nich: stan wewnętrznego napięcia, brak strukturalizacji życia codziennego, poczucie izolacji i konflikty interpersonalne, a także uzależnienia. Stosunkowo często bezrobotni przeżywają lęk i obawę o przyszłość, apatię, poczucie krzywdy, obniżenie samooceny, rzadko deklarują wiarę we własne siły i możliwość pozytywnego rozwiązania trudnej sytuacji życiowej. W rodzinach łatwo dochodzi do wybuchów złości, kłótni, konfliktów, rzadziej ma miejsce wzajemne zrozumienie i wsparcie. Im dłużej bezrobotni pozostają bez pracy, tym silniej zaznacza się u nich obniżona samoocena. Powoduje to zniechęcenie, frustrację i agresję negatywnie wpływające na więź rodzinną²².

¹⁸ E. Woydyło, *Aby wybaczyć*, op. cit., s. 37-39.

¹⁹ P. M. Monti, D. B. Abrams, R. M. Kadden, N. L. Cooney, *Psychologiczna terapia uzależnienia od alkoholu*. IPZiT Warszawa 1994, s. 15, 17, 21.

²⁰ H. Szczepańska, *Żony alkoholików*. IPZiT Warszawa 1994, s. 54. M. Beattie (1987) zestawiła zjawiska, które większość autorów uwzględnia charakteryzując uzależnienie. Należą do nich: obsesyjna kontrola innych, obsesyjne opiekowanie się, niskie poczucie własnej wartości graniczące z nienawiścią do siebie, duże nasilenie złości i poczucia winy, silna zależność od określonych ludzi, duża tolerancja na nieprawidłowości w związku z drugim człowiekiem, koncentracja na innych z równoczesnym zaniedbywaniem siebie, zaburzenia komunikacji.

²¹ R. T. Potter-Efron, P. S. Potter-Efron, *Złość, alkoholizm i inne uzależnienia*, s. 17.

²² T. Rymarz, *Psychospołeczne aspekty funkcjonowania rodzin z problemem bezrobocia*. „Psychologia Wychowawcza”. T. XLII (LVI) 1/1999, s. 39.

RELACJE OPARTE NA PRZYMUSIE

Podczas opisywania zachowań mających na celu zadanie bólu i cierpienia drugiemu człowiekowi, oprócz przemocy i agresji pojawiają się również takie pojęcia jak: złe traktowanie, gniew, wrogość, nadużycie, złość. Występują w opisach relacji ofiar i sprawców, ale także osób biorących udział w systemie wsparcia rodziny z problemem przemocy. W swoich wypowiedziach korzystają z własnych znanych im opisów uczuć, a wielokrotnie, będąc pod wpływem emocji, nie potrafią ich właściwie nazwać. Ofiary, relacjonujące akty przemocy, mają sporo kłopotu z precyzyjnym nazwaniem swoich odczuć. Ograniczają się do znanych im pojęć funkcjonujących w środowisku, z którego pochodzą.

Działający na gruncie nauk społecznych badacze próbują wyjaśnić zjawisko przemocy poprzez analizę procesów zachodzących w rodzinie oraz dostępnych koncepcji i teorii. Poszczególne modele teoretyczne pozwalają na wyjaśnienie i zdiagnozowanie przejawów zaburzeń w rodzinie oraz przedstawienie ich w kategoriach krzywdzących, a często i wrogich relacji rodzinnych, opartych na swoistym przymusie. Teoretycy jak i praktycy często traktują zjawiska przemocy i przymusu jednakowo; jest to zależne od częstotliwości stosowania tych terminów²³. K. Konarzewski określa przymus jako „działanie polegające na pokonaniu oporu innych ludzi przy wykorzystaniu naturalnej (siła) lub społecznej (władza) przewagi do wywołania zachowań służących własnym celom, przeradzające się w przemoc w przypadku użycia lub groźby użycia siły fizycznej”²⁴.

W definicjach agresji i przymusu nie do końca jest uwzględniona intencja zranienia, chęć wyrządzenia krzywdy drugiej osobie. Dlatego, oceniając agresywne lub oparte na przymusie zachowania, należy wziąć pod uwagę czas i warunki, w jakich się pojawiły oraz osoby na które są skierowane. Konieczne jest ustalenie, co jest ich powodem i jakie wzmocnienia je podtrzymują. Ważne jest również doświadczenie sprawcy przemocy w stosowaniu agresywnych zachowań.

SPIRALA PRZYMUSU I PRZEMOCY

Zachowania partnera, które zaczynają się opierać na przemocy, powodują natychmiastową reakcję drugiej strony. Skutki negatywnych zachowań można zaobserwować nie tylko u partnera, ale także u dzieci, które funkcjonują w związku. Obserwa-

²³ Przymus to: „1. wywieranie na inną osobę presji fizycznej lub psychicznej w celu pozbawienia jej swobody działania lub wymuszenia podjęcia czy zaprzestania określonych działań; jednostka poddana przymusowi przeżywa zazwyczaj silne lęki; 2. przymus społeczny – jeden z najważniejszych sposobów kontroli społecznej, stosowanej przez klasy lub grupy sprawujące władzę, którego celem jest podtrzymywanie istniejących stosunków społecznych lub/i potwierdzenie obowiązującego porządku społecznego i istniejących definicji sytuacji” (K. Olechnicki, P. Załęcki, *Słownik socjologiczny*, wyd. II, Toruń 1999, s. 168).

²⁴ K. Konarzewski, *Przymus w szkole*. „Psychologia Wychowawcza” 1994, nr 2.

cje wskazują, że w rodzinach, w których dochodzi do przemocy, osobami pozostającymi pod wpływem **spirali przymusu** są głównie matki i rodzeństwo. Natężenie awersyjnego zachowania się w ich przypadku jest istotnie większe niż obserwowanego w rodzinach, w których nie dochodzi do przemocy (Patterson 1982). W miarę jak wydłuża się czas trwania interakcji opartych na przymusie, wzrasta prawdopodobieństwo wystąpienia fizycznej agresji. Kewin Browne i Martin Herbert piszą o **hipotezie przewidywalności**, która zakłada, iż awersyjne zachowania występujące u dzieci agresywnych mogą utrzymywać się dlatego, że rodzice reagują zawsze w ten sam sposób; dzieci wiedzą, czego mogą się spodziewać. Tymczasem reakcje rodziców na ich pozytywne zachowania są trudne do przewidzenia²⁵. Hipoteza ta może się również sprawdzić w relacjach opartych na przymusie między partnerami w rodzinie. Relacja przymusu pojawia się w fazach przemocy w rodzinie. W fazie narastania napięcia, przemocy i fazy miodowego miesiąca.

Z badań wynika, że każdy rodzaj przemocy w rodzinie może przybrać formę aktywną lub pasywną. Aktywna swoim zasięgiem obejmuje przemoc fizyczną, psychiczną lub seksualną, która dotyczy bezpośrednio ofiar. Przemoc pasywna to przede wszystkim wszelkiego rodzaju zaniedbania, to brak zainteresowania ofiarą i unikanie z nią relacji, które mogłyby doprowadzić do ujawnienia negatywnych uczuć. Ten typ odnosi się do przemocy fizycznej, psychicznej i seksualnej²⁶. Wszystkie akty ewidentnego działania przeciwko dziecku to formy aktywne, a niepodejmowanie prób przeciwdziałania im i zapobiegania to forma pasywna²⁷. Kewin Brown i Martin Herbert stwierdzają, że „zaniedbanie jest wyłącznie w sensie metaforycznym, nie angażuje bowiem siły fizycznej – mimo to może powodować obrażenia (*injury*) fizyczne i psychiczne”²⁸.

W tym miejscu chciałabym zaproponować własną klasyfikację rodzajów przemocy w rodzinie. Przedstawione zostaną również te formy przemocy, które pojawiają się w literaturze ale nie mają odzwierciedlenia w prezentowanych badaniach, nie można ich jednak pominąć.

1. Przemoc fizyczna – nieprzypadkowe obrażenia poniesione w wyniku przemocy ze strony sprawcy, z którym ofiara pozostaje w bliskich relacjach. Stosowanie przymusu z użyciem przewagi fizycznej do podejmowania decyzji i działań niewygodnych i krzywdzących w odczuciu ofiary.

2. Przemoc psychiczna – poniżanie i upokarzanie. Pozbawianie ofiary osobistej mocy, izolowanie i narzucanie własnych sądów, pozbawianie środków służących do właściwego funkcjonowania psychicznego i fizycznego ofiary.

3. Przemoc seksualna – nadużycie i wykorzystanie seksualne, gwałt.

²⁵ K. Browne, M. Herbert, *Zapobieganie przemocy w rodzinie*. PARPA, s. 71.

²⁶ Zaniedbanie jako przejaw złego traktowania osób dorosłych często nie jest postrzegane przez partnerów jako przemoc. W relacjach ofiary przemocy uskarżają się na brak pomocy czy zainteresowania ze strony partnera w przypadku choroby, ale składają je raczej na karb jego charakteru.

²⁷ E. Bielawska-Batorowicz, *O formach złego traktowania dzieci*. „Przegląd Psychologiczny” 1993, tom XXXVI, nr 3, s. 306.

²⁸ K. Browne, M. Herbert, *Zapobieganie przemocy w rodzinie*, s. 25.

4. Zaniedbanie fizyczne – brak należytej opieki, w tym lekarskiej. Wszelkie zaniedbania fizyczne ofiary.

5. Zaniedbanie psychiczne – różnego rodzaju formy odrzucenia, obojętność, nieokazywanie pozytywnych uczuć, lekceważenie emocjonalne, lekceważenie psychicznych potrzeb ofiary (w tym materialnych, niezbędnych do właściwego funkcjonowania).

6. Nadopiekuńczość – działania sprawcy dążące do ograniczenia właściwego rozwoju ofiary poprzez formy nadopiekuńczości, pozbawiające ją prawidłowego rozwoju psychofizycznego oraz doprowadzające do jej okaleczenia psychicznego i fizycznego.

Wymienione przejawy niewłaściwego traktowania drugiego człowieka w zasadzie nie występują osobno. Przemocy fizycznej zawsze towarzyszy cierpienie psychiczne ofiary. Odrzucenie i obojętność oraz brak tolerancji powodują niezaspokojenie potrzeby bezpieczeństwa, miłości i przynależności, a więc godzą w psychiczny byt krzywdzonej osoby. Nadopiekuńczość zaś powoduje brak przygotowania do życia, a z czasem dla samej ofiary staje się uciążliwa i ogranicza możliwość nie tylko jej rozwoju, ale także działania. Powoduje rodzaj okaleczenia życiowego, przejawiającego się często w braku możliwości nabycia podstawowych umiejętności służących do uczestnictwa nie tylko w życiu społecznym ale również rodzinnym. Jakakolwiek więc nie byłaby przemoc, powoduje naruszenie osobistej mocy ofiary i niejednokrotnie ciężkie urazy, tym bardziej niepokojące, że często nieuświadomione. Można w tym miejscu stwierdzić, że ofiara żyje w **sieci przemocy**, która sprawia, że nie tylko nie potrafi się z niej wydostać, ale również uniemożliwia jej normalne funkcjonowanie. W sieci znajdują się wszystkie osoby uwikłane w przemoc. O poczuciu „omotania” i „splątania” mówią najczęściej dorośli, często nie potrafiący znaleźć wyjścia ze swojej trudnej sytuacji. Ucieczkę z sieci uniemożliwia również zależność ekonomiczna, emocjonalna, a także swoisty szantaż emocjonalny sprawcy.

Uświadomienie sobie istnienia sieci przemocy oraz jej oddziaływania na ofiarę pomagają zrozumieć istotę takich zachowań. Reakcje ofiary stają się bardziej zrozumiałe, a możliwość udzielenia jej pomocy realniejsza. Rozpoznanie uwarunkowań sieci przemocy oraz jej ewentualnych typów przez osoby pomagające pozwala na stworzenie i podjęcie realizacji właściwego programu przeciwdziałania przemocy w rodzinie zarówno w przypadkach indywidualnych, jak i w odniesieniu do lokalnej społeczności.

PRZEMOC W RODZINIE W ŚRODOWISKU MIASTA PRZEMYSŁOWEGO NA PRZYKŁADZIE JASTRZĘBIA ZDROJU

W literaturze psychologicznej podejmuje się czasem próby zdefiniowania zjawiska przemocy i agresji oraz oddzielenia aktu przemocy od aktu agresji, zakładając, że celem agresji jest zaszkodzenie ofierze, podczas gdy celem przemocy jest wywarcie na nią pewnego rodzaju wpływu.

Definicje dotyczące przemocy w rodzinie często formułowane są na potrzeby określonych badań, stąd ich różnorodność propozycji. Czasami termin przemoc i agresja w języku codziennym używane są zamiennie, co wprowadza dodatkowe zamieszanie związane z ich zastosowaniem. Przemoc na potrzeby badań zdefiniowano więc na podstawie definicji przemocy proponowanej przez Jerzego Mellibrudę²⁹, jako **intencjonalne naruszenie mocy oraz wszelkich praw i dóbr osobistych jednostki w sposób uniemożliwiający jej obronę i powodujący szkody psychiczne, fizyczne, symboliczne i materialne**.

Problem przemocy w rodzinie zbadano w Jastrzębiu Zdroju w grupie 357 osób – ofiar przemocy, które zdecydowały się na skorzystanie z nowej procedury interwencji policyjnej Niebieska Karta. Pokrzywdzeni należeli więc do grupy osób, które zdecydowały się na działanie i postanowiły podjąć działania obronne wobec sprawców przemocy. Z relacji respondentów wynika, że ponad 90% partnerów stosujących przemoc domową nadużywa alkoholu³⁰.

Niebieska Karta

Procedura interwencji policji wobec przemocy domowej – Niebieska Karta została opracowana przez Komendę Główną Policji, Komendę Stołeczną i Państwową Agencję Rozwiązywania Problemów Alkoholowych. Procedura Niebieskiej Karty przeznaczona jest dla służb patrolowo-interwencyjnych i dzielnicowych. Jednym z ważniejszych elementów podnoszących jej skuteczność jest utworzenie lokalnego systemu pomocy dla ofiar przemocy w rodzinie, a co się z tym wiąże współpracy różnych służb, instytucji, organizacji, w zależności od zasobów środowiska³¹.

²⁹ J. Mellibruda, *Oblicza przemocy*. Remedium, Warszawa 1993. Jerzy Mellibruda łączy z przemocą kilka właściwości: przemoc jest zawsze intencjonalna; przemocą jest naruszanie jakichś praw i dóbr osobistych jednostki; przemocą jest takie naruszanie praw i dóbr jednostki, które uniemożliwia jej samoobronę; przemoc powoduje zawsze jakieś szkody; przemoc lubi się powtarzać – często pierwszy akt przemocy jest dziełem przypadku – poczucie bezkarności, bezwolne przyjęcie agresji toruje drogę przemocy; przemoc jest często rozpaczliwym zagłuszaniem niemocy; za przemoc odpowiedzialny jest sprawca, bez względu na to, co zrobiła ofiara; groźenie przemocą jest w istocie aktem przemocy; nie każda forma przemocy jest ścigana przez prawo.

³⁰ Analizie poddano dokumentację nowej procedury interwencji policyjnej Niebieska Karta, postępowań wyjaśniających prowadzonych przez policjantów-dzielnicowych, postępowań przygotowawczych prowadzonych w Komendzie Miejskiej Policji w Jastrzębiu Zdroju za rok 1999 oraz sprawach o znęcanie się nad rodziną, w tym także dotyczących przestępstw seksualnych dokonywanych wobec dzieci. Następnie dokonano analizy rejestru śledztw i dochodzeń oraz statystyk policyjnych w latach 1995-1999, prokuratorskich 1995-1999 i sądowych 1992-1999. Przedział czasowy został określony przez faktyczną możliwość uzyskania dostępu do dokumentów oraz statystyk wyżej wymienionych instytucji. Do roku 1998 (włącznie) nie prowadzono statystyk policyjnych dotyczących zgłaszanych interwencji domowych, stąd posłużono się statystyką za rok 1999 z terenu województwa śląskiego.

³¹ D. Sasal, *Niebieskie Karty*. PARPA Warszawa 1998 s. 13. Nowa procedura interwencji policyjnej Niebieska Karta została wprowadzona Zarządzeniem nr 25/98 Komendanta Głównego Policji z dnia 10 listopada 1998 roku w sprawie sposobu przeprowadzania interwencji domowej przez policjantów wobec przemocy w rodzinie pod nazwą Niebieskie Karty. Zgodnie z zarządzeniem podejmowanie interwencji

Pracownicy socjalni stwierdzają, że Niebieskie Karty są dla nich informacją o rodzinach objętych przemocą w poszczególnych rejonach. Natomiast lekarze wprowadzenie nowej procedury interwencji policyjnej uważają za dobre pociągnięcie, szczególnie gdy dotyczy to rodzin, gdzie występuje problem alkoholowy. W pewien sposób zmusza to sprawcę do powściągnięcia swoich zachowań.

Prokuratorzy oceniają wprowadzenie nowej procedury interwencji policyjnej Niebieska Karta, kierując się treścią art. 393 § 1 i 3 kpk³², który brzmi „wolno odczytywać na rozprawie protokoły oględzin, przeszukania, zatrzymania rzeczy, opinie biegłych instytucji, zakładów i instytucji, dane o karalności, wyniki wywiadu środowiskowego oraz wszelkie dokumenty urzędowe złożone w postępowaniu przygotowawczym lub sądowym”. Nie wolno jednak odczytywać notatek dotyczących czynności, z wykonania których wymagane jest spisanie protokołu³³. W związku z tym Niebieska Karta nie może stanowić dowodu w sprawie o znęcanie się nad rodziną.

Na podstawie analizy danych można stwierdzić, że na terenie działania Komen dy Miejskiej Policji w Jastrzębiu Zdroju zanotowano największą w województwie śląskim ilość sporządzonych Niebieskich Kart. Najwyższa jest też ilość aktów przemocy, sprawców (również kobiet) i ofiar przemocy (w tym mężczyzn) oraz ilość sprawców przemocy domowej będących pod wpływem alkoholu. Powyższe dane są duże w porównaniu z takimi miastami jak Katowice, Częstochowa, Gliwice czy chociażby zbliżonych pod względem struktury osiedlowej Żor. Ogółem w roku 1999 na terenie województwa śląskiego przeprowadzono 53 855 interwencji, w tym 6753 dotyczących przemocy w rodzinie³⁴.

domowej przez policjantów ma na celu: skuteczne reagowanie wobec przemocy w rodzinie; poinformowanie ofiary przemocy w rodzinie o przysługujących jej prawach oraz o instytucjach i organizacjach społecznych zobowiązanych do udzielania jej wsparcia i pomocy; motywowanie ofiary przemocy w rodzinie do żądania ochrony swoich praw i szukania pomocy; rejestrowanie śladów i wydarzeń w miejscu zdarzenia oraz podjętych przez policjantów czynności.

³² *Kodeks postępowania karnego ze skrótem. Stan prawny na dzień 1 stycznia 1998 roku*, Gdańsk 1977, s. 225-226.

³³ Zakaz ten dotyczy także w wypadku odstąpienia od sporządzenia protokołu (na podstawie art. 319 kpk mogą być odczytywane na rozprawie wszelkie dokumenty prywatne powstałe poza postępowaniem karnym nie dla jego celów, a w szczególności oświadczenia, publikacje, listy oraz notatki). Interpretując art. 393 § 1, nie wolno odczytywać danych, szczególnie oświadczeń złożonych do Niebieskiej Karty, przez pokrzywdzonych, bowiem ich przesłuchanie wymaga sporządzenia protokołu, co zawsze się czyni. Pokrzywdzony musi być przesłuchany, ponieważ jest istotnym świadkiem. Prawa pokrzywdzonego muszą zostać zagwarantowane, poza tym ta osoba ma prawo brać udział w całej rozprawie i złożyć przed sądem zeznanie. Niebieska Karta ma wartość co najwyżej notatki urzędowej, natomiast, jak wynika z art. 392 § 1 kpk, nie wolno na rozprawie odczytywać treści zeznań złożonych do tej karty. Niebieska Karta jest traktowana jako sygnał o interwencji; natomiast w postępowaniu przygotowawczym lub sądowym ma ona drugorzędne znaczenie w porównaniu do innych dowodów, a w szczególności do osobowych źródeł dowodowych, dokumentów typu zaświadczenia lekarskie czy historii chorób, opinii biegłych.

³⁴ Stwierdzono: 3825 aktów przemocy; 3165 sytuacji konfliktowych. Ogółem było 12 415 ofiar przemocy, w tym: 6364 kobiet, 399 mężczyzn, 3929 dzieci do lat 13, 1723 dzieci od 13-18 roku życia. **Zarejestrowano 6565 sprawców przemocy**, w tym – 230 kobiet, 6312 mężczyzn, 23 nieletnich. Ogółem 5554 sprawców było pod wpływem alkoholu, w tym 3425 przewieziono do Izby Wyrzeźwień.

Według statystyk policyjnych, w roku 1999 w Jastrzębie Zdroju na 587 przeprowadzonych interwencji domowych według nowej procedury Niebieska Karta, nietrzeźwych było 530 sprawców, z czego 185 zatrzymano do wytrzeźwienia. Natomiast w samym województwie śląskim w roku 1999 na 6753 przeprowadzonych interwencji domowych – 5554 sprawców było pod wpływem alkoholu, a 3425 przewieziono do Izby Wytrzeźwień.

Opis badanego środowiska

Badaniami objęto środowisko miasta Jastrzębie Zdrój. W centrum zainteresowań był problem przemocy w rodzinie w okresie zmian społecznych i restrukturyzacji górnictwa. Badana społeczność jest specyficzna. Dominuje ludność napływowa, głównie ze środowisk wiejskich i robotniczych, zamieszkująca zbudowane w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych osiedla mieszkaniowe pozbawione miejskiego centrum. Osiedlowy typ zabudowy dał dość specyficzne rezultaty. Stara dzielnica miasta – Zdrój, praktycznie została wchłonięta przez osiedla i nie stanowi faktycznego centrum miasta. W ten sposób z 5-tysięcznej uzdrowskiej miejscowości Jastrzębie Zdrój przeobraziło się w miasto liczące dzisiaj ponad 100 tys. mieszkańców.

Do miasta przybyli w poszukiwaniu pracy i mieszkania, zwabieni ofertami wysokich zarobków w górnictwie, ludzie często bez wykształcenia i kwalifikacji, wywodzący się głównie ze środowisk wiejskich i robotniczych z różnych regionów kraju. W ten sposób miasto stało się zlepką różnych kultur, w dużym stopniu opartym na specyficznym tradycjonalizmie chłopskiego modelu rodziny. Niejednokrotnie ich przekonania i styl życia różniły się od osiadłej na tych ziemiach od wielu lat ludności, gdzie wzorzec, role pełnione przez członków rodziny, spędzanie czasu wolnego od pracy, a nawet zawód górnika, przekazywane były z pokolenia na pokolenie. Jednostki przybyłe z regionów biednych, wiejskich doznawały specyficznego awansu społecznego. Otrzymywały pracę, dość wysokie w porównaniu z innymi regionami kraju zarobki, mieszkanie. Oderwani od korzeni i swoich rodzin, anonimowi, nie zawsze potrafili wytworzyć sobie własny styl i kulturę życia rodzinnego oraz atrakcyjne formy spędzania czasu wolnego od obowiązków.

Faktyczny brak części starego miasta, wokół którego mogłyby powstawać nowe osiedla, spowodował powstanie swoistych oddzielnych **organizmów osiedlowych**, którym trudno do dzisiaj wytworzyć centrum nie tylko miasta, ale i dzielnic będących zapleczem kultury, tradycji, miejscem stanowiącym stały punkt odniesienia. Ponadto nieprzewidywalna wcześniej restrukturyzacja górnictwa (przynosząca w konsekwencji bezrobocie) powoduje dzisiaj u mieszkańców miasta frustrację, która często jest odreagowywana w alkoholu i agresji skierowanej również na rodzinę.

Jednocześnie skierowano do: ośrodków pomocy społecznej – 1016 pism, gminnych komisji zajmujących się problemami alkoholowymi – 387, placówek szkolno-wychowawczych – 30, organizacji pozarządowych – 15, informacje inne – 302 (dane ze sprawozdania Śląskiej Komendy Wojewódzkiej Policji za rok 1999).

Typową śląską kulturę tworzą okręgi mniejsze, wiejskie, małomiasteczkowe. Nie ma jej natomiast w wielkich miastach, na osiedlach. Efektem tego jest nie tylko pauperyzacja środowisk osiedlowych, ale także brak wzorców kulturowych, związanych z pracą, stylem życia, a nawet sposobem spędzania wolnego czasu, które stanowiłyby dla nich oparcie w dobie przemian. Taki stan jest owocem wielu lat zaniedbań wobec ludzi przybyłych na te tereny. W dobie przemian społecznych, gospodarki rynkowej i restrukturyzacji górnictwa te środowiska zostały pozbawione swojego etosu. W zamian otrzymały brak perspektyw życiowych, bezrobocie, frustrację. Oczywiście nie odnosi się to do wszystkich, ale takie odczucie dało się zauważyć nie tylko wśród osób udzielających wywiadów, ale także wśród respondentów. Ponadto można zauważyć jeszcze jedno ciekawe zjawisko. Miasto się **starzeje**. Ludność osiedli budowanych w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych składała się wówczas przeważnie z ludzi młodych. Obecnie wielu z nich jest już na emeryturze lub korzysta z wcześniejszych świadczeń emerytalnych, związanych z restrukturyzacją górnictwa. Efektem jest specyficzny skład społeczny mieszkańców osiedli – dominują emeryci oraz bezrobotni, kwalifikujący się do zmiany orientacji zawodowej³⁵.

W porównaniu z mieszkańcami osiedli rodowici Ślązacy bazują na tradycji, pracowitości, dużej rodzinie oraz umiejętności zagospodarowania sobie czasu, a także szacunku dla posiadanych wartości materialnych. Wartości te muszą także podlegać przeobrażeniom. W przypadku rodzin typowo śląskich wiąże się to ze zmianami dotyczącymi dziedziczenia zawodu górnika i innych związanych z regionem wielkoprzemysłowym, docenieniem wartości wykształcenia oraz orientacją w kierunku „osobowości nowoczesnej”³⁶.

Formy przemocy w badanej grupie

Przemoc wewnątrzrodzinna jest efektem wielu czynników, w tym także wychowania, wzorów życia wyniesionych z domu rodzinnego, powtarzania relacji opartych na przymusie.

Przemoc w aktualnym związku, kobiety w badanej grupie traktowały emocjonalnie, nie znajdując w większości pomysłu na przerwanie relacji opartych na przymusie. Inne podejście prezentowali mężczyźni, dostrzegając w formach przemocy ze strony partnerki jedynie pochodną konfliktu, jednorazowe wydarzenie. Nie komentowali zdarzenia, nie chcieli nadawać dalszego biegu sprawie.

Problem przemocy w okresie narzeczeństwa często pokrywał się ze stereotypami dotyczącymi relacji między kobietą a mężczyzną, opartych na tradycji wiejskiej. Re-

³⁵ Miasto boryka się też z nowymi problemami, dotyczącymi zatrudnienia młodzieży kończącej szkoły zawodowe i średnie. Efektem są problemy z młodzieżą, rodzenie się agresji, ponieważ są to ludzie niespełnieni, nie umieją się spełnić, ani nie mają możliwości, aby się spełnić.

³⁶ Charakterystykę osobowości nowoczesnej podaje Marek S. Szczepański w artykule *Rodzina w okresie restrukturyzacji: instytucja zapoznana? Przypadek województwa katowickiego*, w: *Kobiety wobec przemian okresu transformacji*, op. cit., s. 195-196.

spondentki stwierdzały, że nie podobały im się zachowania partnera, ale poprzez małżeństwo miały możliwość ucieczki ze wsi, a ponadto liczyły na zmianę relacji po ślubie. Zaistnienie już w okresie narzeczeństwa nieprawidłowych relacji opartych na przymusie obrazują fakty przemocy, uświadamiane przez ofiarę. Osoby pokrzywdzone często nie zdawały sobie sprawy z gwałtownych zachowań swoich partnerów, ale decydowały się na zawarcie związku małżeńskiego, aby ustabilizować sobie życie, posiadać własny dom, dzieci, uciec od samotności, zmienić status społeczny, zaspokoić swoje potrzeby ze stałym partnerem, podwyższyć standard ekonomiczny (dobrze zarabiający mąż, wyjazd z małej miejscowości, otrzymanie mieszkania). Poczuć awansu środowiskowego i chęć rozluźnienia związku z rodzicami przyspieszały decyzję o małżeństwie.

Formy przemocy stosowane w aktualnym związku kształtują się następująco:

– **przemoc psychiczna**: przejawiająca się w badanej grupie wyzywaniem, poniżaniem, narzucaniem własnych sądów, ograniczeniem snu i pożywienia, izolacją, groźbą zabójstwa. Respondenci określali przemoc psychiczną jako szczególnie dolegliwą, nie zawsze od początku postrzeganą jako przejawy złego traktowania.

– **przemoc fizyczna** realizująca się w codziennym życiu w formie popychania, uderzania pięścią, kopania, rzucania przedmiotami, policzkowania, duszenia, groźby użycia noża lub broni.

Ofiary tłumaczą sprawców, doszukując się u nich dobrych stron. Zdarzenia trudne, związane z bolesną przemocą fizyczną, składano na karb działania alkoholu, bezrobocia i innych czynników. Sprzyja temu uzależnienie ekonomiczne ofiary od agresora, a także rodzaj więzi emocjonalnej, wyuczona bezradność oraz ogromna obawa przed wprowadzeniem zmian w swoim życiu.

W badanej grupie w przeważającej części przemoc stosowana jest wobec żon, a w dalszej kolejności: wobec kobiet rozwiedzionych, konkubin, synów wobec matek, przemoc ojców wobec córek, przemoc wobec mężów, konkubentów, ojców, synów, zięciów i teściów.

Stereotypy funkcjonujące w świadomości ofiar

Stereotypy dotyczące funkcjonowania rodziny są mocno zakorzenione w świadomości ofiar przemocy, są przekonaniami odpowiednio **naładowanymi** uczuciovo. Zawierają uogólnienia, czasami zbyt szerokie, przesadne, uproszczone. Nie są również obce osobom biorącym udział w procesie pomagania. W przypadku ofiar najczęściej pokrywają się z modelem rodziny wyniesionym ze środowisk wiejskich.

Z przeprowadzonych badań wynika, że osoby tkwiące w związkach, w których relacje oparte są na przymusie, często mają swe źródła w stereotypach, funkcjonujących w ich środowisku. Dopiero gdy ofiara przemocy przekraczała **próg wytrzymałości** lub następowały okoliczności powodujące ujawnienie realnego zagrożenia, zaczynały reagować obroną. Biorąc pod uwagę fakt, że przemoc ma charakter wzrastający (od psychicznej po różne formy przemocy fizycznej i seksualnej), moż-

na przypuszczać, że ofiary po dłuższym okresie maltretowania decydowały się na podjęcie kroków obronnych.

Przyczynami, dla których ofiary przemocy tkwiły w swoich związkach były:

- chęć zachowania pozorów dobrej rodziny,
- wstyd przed rodziną, sąsiadami,
- przekonanie, że „tak ma być” wyniesione z domu rodzinnego,
- nieuzasadniona ufność, że ofiara sama poradzi sobie z tym problemem,
- brak wiary w pomoc ludzi i instytucji,
- obawa przed eskalacją przemocy jako kary za jej ujawnienie,
- obawa przed pozostaniem bez środków do życia po ujawnieniu faktu przemocy,
- lęk przed perspektywą radzenia sobie samemu w życiu i zaczynania wszystkiego od nowa,
- niepewność co do możliwości znalezienia pracy, mieszkania,
- przeświadczenie o braku perspektyw życiowych poza otoczeniem, które zna ofiara przemocy,
- obawa przed przeniesieniem przemocy na dzieci,
- inne.

Najczęstszymi przyczynami ukrywania przemocy są: wstyd przed rodziną i sąsiadami, chęć zachowania wizerunku dobrze funkcjonującego związku. Można stwierdzić, iż zachowanie wizerunku dobrej rodziny jest dla respondentów niezmiernie ważne. Wartość rodziny, postrzeganej jako funkcjonującej prawidłowo, jest jednym z bardziej znaczących elementów działania w życiu respondentów. W momencie zmian społecznych, niepewnej przyszłości, rodzina staje się czymś pewnym i stałym, mimo że często funkcjonują w niej relacje oparte na przymusie. Posiadanie rodziny, dbanie o jej wizerunek jest również częścią tradycji, wyuczonym modelem, mocno osadzonym w stereotypach.

Długa i żmudna procedura prawna często zniechęcała ofiary przemocy do kontynuowania spraw o znęcanie się nad rodziną. Pojawiał się lęk przed próbą **radzenia sobie**, jak również przed perspektywą eskalacji przemocy ze strony partnera. Z relacji ofiar można wyciągnąć wniosek, że przede wszystkim obawiały się one **zmiany** w swoim życiu, podejmowania samodzielnych decyzji i odpowiedzialności za nie.

Współuzależnienie ekonomiczne i emocjonalne od sprawcy przemocy

Osoby zajmujące się problemem przemocy w rodzinie oraz będące jej świadkami niejednokrotnie zastanawiają się nad przyczynami, które powodują, że ofiara tkwi w krzywdzącym związku. W badanej grupie respondentów (w tym osób biorących udział w procesie pomagania ofiarom) najczęściej podawaną przyczyną było uzależnienie ekonomiczne od sprawcy przemocy, a także :

- uzależnienie emocjonalne,
- strach przed zmianą i naznaczeniem społecznym (ofiara będzie tą osobą, która zostawiła męża), chęć posiadania rodziny za wszelką cenę,

- niskie wykształcenie i kwalifikacje ofiar przemocy,
- wyuczona bezradność i niezaradność życiowa, lęk przed zmianami, radzeniem sobie,
- bezrobocie, brak pracy dla kobiet, obniżająca się stopa życiowa rodzin,
- wpływ sytuacji społecznej na osobowość kobiet (uzależnienie ekonomiczne powodowało podporządkowanie się partnerowi, co powodowało skłonność do pokory i uległości),
- pozostawanie w związku dla dobra dzieci,
- wiara w to, że sytuacja ulegnie zmianie (typowe dla ofiar myślenie życzeniowe),
- stereotypy dotyczące przemocy i ogólne poczucie zagrożenia.

Ważną rolę odgrywało przekonanie o konieczności zapewnienia dzieciom bytu, a także poczucie zagrożenia, które dla respondentów było trudne do określenia. Wiązało się głównie z obawą przed zmianami, podjęciem odpowiedzialności za swoje decyzje oraz często wyuczona bezradność połączona z niezaradnością życiową, podpartą niejednokrotnie myśleniem życzeniowym, współuzależnienie.

CHARAKTERYSTYKA OFIARY PRZEMOCY DOMOWEJ W BADANEJ GRUPIE

Jednorodna, schematyczna charakterystyka ofiary przemocy nie jest możliwa. Trudno także stworzyć uniwersalny portret ofiary, ponieważ przemoc pojawia się w różnych rodzinach: osób wykształconych, jak i w skrajnej patologii, dobrze sytuowanych i biednych.

Najczęściej są to kobiety, rzadko mężczyźni, na ogół w wieku około 40 lat, chociaż są również osoby starsze. Często pochodzą z rejonów wiejskich, przybyły na teren Śląska wraz z partnerem. Z powodu dużej odległości od rodziny pozbawione są z jej strony wsparcia. Wynoszą z domu rodzinnego stereotypy zezwalające na przemoc oraz typ relacji opartej na dominującym mężczyźnie i uległej kobiecie. Jednostki te prezentują postawę uległo-zależną. Pozostają często w związku z agresorem z powodu przekonań opartych na wskazaniach religijnych, między innymi o nierozzerwalności zawartego związku małżeńskiego. Zdecydowana większość ma wykształcenie podstawowe i zawodowe, rzadko średnie, sporadycznie wyższe. Kobieta jest mało świadoma swojej wartości, bierna, z postawą roszczeniową wobec otoczenia. Nie wie, kto i jak może jej pomóc, nie wierzy w skuteczność przeciwdziałań. Czasami nie potrafi poprosić o wsparcie, a nawet opowiedzieć o swoim problemie. Nie zawsze oczekuje karanie sprawcy, często chce tylko interwencyjnej rozmowy (młode pokrzywdzone kobiety z krótkim stażem małżeńskim również wolą taką formę działania ze strony osób pomagających). Znajdując się w trudnej sytuacji, ofiara woli się do niej przyzwyczaić niż podejmować działanie. Często jest bierna i słaba, ale jednocześnie posiada w sobie rodzaj siły, która pomaga jej znosić cierpienie. W przypadku wyższego statusu rodziny przemoc jest zakamuflowana, to strzeżona

rodzinna tajemnica. Pojawia się też typ ofiary – kobiety pracującej (nawet bez wykształcenia), dążącej do zaspokojenia potrzeb całej rodziny, w tym agresora. Jednocześnie jednak dominuje wewnętrzne poczucie bezsilności, jeżeli chodzi o zmianę sytuacji. O tych ofiarach z reguły nie wiemy, bo nigdzie nie mówią o przemocy.

DZIECI – OFIARY PRZEMOCY

Na podstawie zebranych informacji można wysunąć przypuszczenie, że kształtują się dwa różne obrazy dzieci: 1) – zahamowane, wystraszone, z lękami, które nie mówią o tym, co się dzieje, mają niepowodzenia szkolne, utrudnione kontakty z rówieśnikami, 2) – dzieci popadające w konflikt z otoczeniem, a także czasami z prawem, o agresywnych zachowaniach. Ponadto generalnie są zależnione, żyją w ciągłym zakłamaniu, lęku przed agresorem, mają poczucie bezradności. Czasami reagują agresją na otoczenie i wtedy szkoła zgłasza je na badania do Poradni Psychologiczno-Pedagogicznej lub powiadamia Sąd Rodzinny. Tam dopiero ujawnia się prawdziwa przyczyna agresji dziecka, będącej reakcją na przemoc w rodzinie.

CHARAKTERYSTYKA SPRAWCY PRZEMOCY W BADANEJ GRUPIE

Reprezentatywna jednolita charakterystyka i portret sprawcy przemocy domowej nie są możliwe. Przemoc stosowana jest w różnych domach od skrajnej patologii po tzw. **rodziny dobre**, czyli w odczuciu społecznym funkcjonujące prawidłowo. W każdej z nich mogą pojawić się relacje oparte na przymusie.

Z reguły wpływ na działanie sprawcy mają: osobiste doświadczenia z okresu dzieciństwa, model rodziny funkcjonujący w jego środowisku, stereotypy, przekonań, aktualna sytuacja osobista i zawodowa oraz – w przypadku emerytów górniczych – często brak wykształconych nawyków i umiejętności spędzania wolnego czasu. Do tego można również dołączyć frustrację związaną z często nieuświadomionym zagrożeniem, wynikającym z sytuacji zawodowej tego środowiska: restrukturyzacją górnictwa, upadkiem etosu zawodu górnika, zmianami społecznymi ostatnich lat oraz widmem bezrobocia.

Sprawca – to głównie mężczyzna (kobiet – procentowo jest niewiele), który przyjechał (w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych) do pracy w kopalniach Jastrzębia, w wieku około dziewiętnastu, dwudziestu paru lat, bez wykształcenia i kwalifikacji. Pochodzi przede wszystkim ze środowisk wiejskich, gdzie ojciec był dominującą osobą w rodzinie, a matka uległa, podporządkowaną mężowi. W okresie prosperity górnictwa i pracowniczych przywilejów wykształcił w sobie przekonanie o **ważności swojego zawodu**, miał wysoki standard materialny oraz podbudowę wartości swojego zawodu, przy jednoczesnym zawężeniu zainteresowań. Obecnie przeważnie pracuje fizycznie, zarabia średnio, nie jest ubogi, ale nie jest również zamożny, potrafi manipulować otoczeniem. W sytuacji bardzo niepewnej sam traci po-

czucie bezpieczeństwa. Pod agresją ukrywa się lęk i za swoje frustracje obwinia kogoś, kto jest słabszy od niego; sam nie ma zaspokojonych własnych potrzeb, nie czuje się szczęśliwy w życiu. Przemoc często tłumaczy stereotypami lub zasłania się brakiem pamięci. Lubi dominować, relacje z najbliższymi opiera na przymusie. Często nadużywa alkoholu, co stanowi zarzewie wielu konfliktów z partnerką.

Powyższą charakterystykę ofiary, jak i sprawcy przemocy, można odnieść praktycznie do wielu miast i miejscowości Polski. Problem uzależnienia ekonomicznego i emocjonalnego, jak i typ sprawcy, pojawia się w każdej sytuacji przemocy wewnątrzrodzinnej. Sprzyja im anonimowość, brak społecznej kontroli i niejednokrotnie rodzaj zagubienia w nowych warunkach ekonomicznych kraju. Powoli przemoc przestaje być tematem tabu. Pojawiają się specjalistyczne placówki pomagające ofiarom przemocy, a instytucje mające wpisane w swoje kompetencje pomoc rodzinie szkolą swoich pracowników. Przemoc w rodzinie nadal pozostaje jednak tematem obszernym, wymagającym stałej uwagi ze strony władz nie tylko lokalnych.

PRÓBA REKAPITULACJI

Przemoc towarzyszy rodzinie miejskiej w okresie trudnych zmian społecznych, bezrobocia, subiektywnego poczucia braku perspektyw życiowych. Rodzina stała się miejscem odreagowania stresu, a stosowana w niej przemoc jest atrakcyjna, ponieważ zmusza ofiarę do uległości i chwilowego poczucia mocy sprawcy. Przemoc „rejestrowana” w urzędowych statystykach rośnie, na tej podstawie możemy przypuszczać, że równolegle wzrasta przemoc wewnątrzrodzinna nieujawniona, tym niebezpieczniejsza, bo niemierzalna. Dowiadujemy się o niej dopiero ze wstrząsających doniesień dziennikarzy.

Przemocy wewnątrzrodzinnej sprzyja rodzaj anonimowości, wynikającej z osiedlowej zabudowy, oddalenia od rodzinnych miejscowości. Nie bez znaczenia jest także frustracja rodząca się na bazie przemian społecznych ostatnich lat, restrukturyzacji zakładów pracy przez wielu niezrozumiałej oraz subiektywne poczucie niespełnienia. Sprzyja temu również słabo rozwinięty system kontroli społecznej oraz niechęć do ujawniania przemocy przez same ofiary. Nie bez wpływu pozostaje światopogląd, odwołujący się do usankcjonowanej nierozzerwalności związku małżeńskiego, w konsekwencji utrwalający przekonanie, że przemoc nie jest powodem do rozstawania się z partnerem czy rozwodu.

Czynniki takie jak uzależnienie emocjonalne i ekonomiczne ofiar od sprawców przemocy sprzyjają lękowi przed dokonaniem zmian w życiu. Pozostaje także obawa przed znalezieniem pracy, mieszkania oraz naznaczeniem społecznym towarzyszącym porzuceniu rodziny. Ponadto sama wartość jej posiadania często jest dla ofiar barierą nie do pokonania. Na tej podstawie można wnioskować, że pomimo kryzysu rodziny w ostatniej dekadzie ubiegłego wieku pozostaje ona nadal wartością samą w sobie.

Problem przemocy towarzyszy współczesnej rodzinie. Dlatego dane i informacje dotyczące tej problematyki są ogromnie ważne, ponieważ informują o kondycji rodziny. Powinny stać się podstawą do właściwej polityki rodzinnej nie tylko na szczeblu państwa, ale także miasta i gminy. Dla uważnego obserwatora zjawiska przemocy w rodzinie ważne powinny być także informacje o działaniach oddolnych, które mogą stać się istotnym zaczątkiem pozytywnych zmian, kreujących typ nowej rodziny polskiej.

LITERATURA

- Kawula S. (1997), *Zjawisko patologii i dewiacji w życiu rodziny*. „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze”. T. XXXVII (365). grudzień
- Kluzowa K. (1999), *Sytuacja demograficzna rodziny polskiej lat dziewięćdziesiątych i jej konsekwencje społeczne*, w: *Rodzina współczesna*, red. M. Ziemska, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa
- Kodeks postępowania karnego ze skrowidzem*. Stan prawny na dzień 1 stycznia 1998 roku, Gdańsk 1977
- Kukołowicz T. (1999), *Sytuacja wychowawcza w nowych kategoriach rodzin w okresie transformacji*, w: *Rodzina współczesna*, red. M. Ziemska, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa
- Mellibruda J. (1993), *Oblicza przemocy*. Remedium, Warszawa
- Monti P. M., Abrams D. B., Kadden R. M., Cooney N. L. (1994), *Psychologiczna terapia uzależnienia od alkoholu*. PZiT, Warszawa
- Potter-Efron R. T., Potter-Efron P. S., *Złość alkoholizm i inne uzależnienia*.
- Raport o sytuacji polskich rodzin*, Pełnomocnik Rządu ds. Rodziny i Kobiet, Warszawa 1995
- Rymarz T., *Psychospołeczne aspekty funkcjonowania rodzin z problemem bezrobocia*. „Psychologia Wychowawcza”. T. XLII (LVI) 1/1999
- Sasal D. (1998), *Niebieskie Karty*. PARPA, Warszawa
- Szczepańska H. (1994), *Żony alkoholików*. IPZiT, Warszawa
- Szczepański M. (1997), *Rodzina w okresie restrukturyzacji: instytucja zapoznana? Przypadek województwa katowickiego*, w: *Kobiety wobec przemian okresu transformacji*, red. nauk. K. Faliszek, E. McLean-Petras, K. Wódz, Wydawnictwo „Śląsk”, Katowice
- Sztander W. (1994), *Poza kontrolą*. PARPA, Warszawa
- Tysza Z. (1999), *Relacja „Rodzina – społeczeństwo globalne” w okresie transformacji*, w: *Rodzina współczesna*, red. M. Ziemska, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa
- Wciórka B. (1996), *Rodzina w dobie przemian – postrzegane zagrożenia*, CBOS, Warszawa
- Woydyło E. (1993), *Aby wybaczyć. Poradnik dla rodzin alkoholików*. Instytut Psychiatrii i Neurologii. Komisja edukacji w dziedzinie alkoholizmu i innych uzależnień. Fundacja im. S. Batorego Warszawa

PHYSICAL ABUSE WITHIN THE FAMILY – THE PROBLEM OF THE INDUSTRIAL TOWN?

Summary

The problem of physical abuse in the family during the period of the transformation of the political system and changing the structure of mining industry is the subject of the article. Such phenomena as unemployment, miners' leaves, early retirement have influenced the relationships within the family. The relation based upon pressure, alcohol addiction, a feeling of occupational unfulfilment and a lack of

prospects for themselves as well as for their offspring; all of these factors are frequent in such a family. Violence within the family is often the result of the patriarchal model of the village family, from which people arriving in Silesia derive. Without their roots, they did not have time to develop their own tradition and a model family meeting the requirements of contemporary times. Furthermore, violence provides an easy outlet for aggression within the family when the difficult situations occur. Family crisis should become a matter of local authorities' tasks who shall aim at the proper co-ordination of activities for the benefit of the family, as well as the local authorities should propagate the present-day personality and new individualism.